

Apunts sobre la literatura espiritual dels segles XVI i XVII. A propòsit del *Diari* de Francesc de Borja

LAIA DE AHUMADA
Universitat de Barcelona

La literatura memorialística gira al voltant de dues qualitats filosòfiques que es poden relacionar amb la necessitat de l'autor: la de transcendir-se per no caure en l'oblit i la d'interioritzar per explicar-se un mateix. Serà el mateix autor qui, segons els costums literaris de l'època i el seu desig, triï el gènere literari més adient, en funció d'una clara intencionalitat: ser llegit o no.

Si hom no vol que allò que escriu sigui llegit, ho crema o ho reutilitza; si no ho fa, s'arrisca –i ho sap– a ser llegit en qualsevol moment. Aquest risc assumit comporta que l'autor escrigui amb intenció, o amb contenció, ja que té sempre la mirada d'altri damunt seu.

El gènere que més s'allunya d'aquesta possibilitat és el diari íntim, i això ens fa atribuir-li, sense prejudicis, una total sinceritat. Però jo em pregunto: ¿per què, si realment hom no vol ser llegit, no fa desaparèixer la seva obra, tal com es fa –perquè es demana– amb certes cartes compromeses? És que potser arriba la mort abans que es tingui temps de fer-ho? Per què Blaise Pascal, l'any 1654, escriu la seva experiència mística en un paper i se la cus al folre dels pantalons? Se'm fa difícil pensar que no imaginava la possibilitat que, en morir, un criat la trobaria; o potser això és precisament el que ell volia: que fos llegida com un llegat *post mortem*. S'imaginava Francesc de Borja que els calaixos tancats amb pany i clau no es podien espanyar? Ben segur que sí, i per això va escriure alguns passatges del seu diari de forma críptica, protegits amb una clau que només ell coneixia, tal com aconsella el carmelita Jerónimo Gracián en la seva autobiografia *Peregrinación de Anastasio*:¹

Si esta jeroglífica es de cosas secretas que me han acontecido, y las dibujo para mi memoria, ¿por qué quieres tú que te las declare? ¿No sabes que dice san Bernardo mi secreto para mí, y que es insipienca e ignorancia descubrir uno sus cosas?

Les preguntes anteriors em porten a fer un parell de puntualitzacions metalin-
güístiques. La primera: que tot el que no es vol dir, es calla i no s'escriu; per tant, quan

¹ GRACIÁN, 2001: 4.

s'escriu, sigui amb jeroglífics o amb paraules, sempre hi ha una intenció implícita de comunicar alguna cosa a un mateix o a d'altri. La segona fa referència a la dificultat de defensar la sinceritat total en l'escriptura –encara que sigui íntima i sense intenció de ser llegida– perquè l'escriptura *per se* ja suposa una transformació del silenci en paraula.

És possible afirmar que sempre s'han escrit diaris íntims i que, si no els hem pogut llegir, és perquè han acomplert la finalitat per la qual havien estat concebuts: ser efímers com la vida dels seus autors.

El *Diari* de Francesc de Borja està inscrit en una tradició memorialística espiritual, que trobarà el punt màxim d'inflexió en el gènere biogràfic, autobiogràfic i hagiogràfic del segle XVII, impulsat per la reforma del concili de Trento, com a model propagandístic i uniformador del catolicisme. A diferència de les autobiografies espirituals femenines –majoritàriament tallades per un mateix patró– les masculines mostren més varietat de registres i s'acosten sense por a la individualització del relat, a l'ús del *jo*, alternat a estones amb l'ús de l'impersonal o la tercera persona, com a prova d'humilitat, tal com fa Borja en el seu *Diari*. Així com les autobiografies són un gènere femení per excel·lència, el diari és una prerrogativa masculina. Per a una dona era impensable tenir la llibertat d'escriure un diari privat sense que li hagués estat manat per obediència o supervisat per algun home, fos confessor o visitador. Si en algun moment el van escriure, ja es van cuidar ben bé prou de fer-ne desaparèixer el rastre.

Tota aquesta literatura religiosa és coneguda com a “mística” perquè relata experiències d'unió amb Déu. La mística, per definició, és tota aquella experiència espiritual que s'escriu. Partint d'aquesta premissa, s'han posat indiscriminadament en el mateix sac totes aquelles obres que són experiencials, no especulatives, que tracten com aconseguir aquesta unió o que relaten l'experiència viscuda. Tanmateix, hi ha una consciència que no tots els místics, ni totes les obres místiques, tenen la mateixa vàlua, i per diferenciar-les es classifiquen, sense especificar-ho, en místics de primera o de segona, que és una manera de dir: místics i no místics, sense dir-ho.

La mística ens arriba, amb tota la seva riquesa, de la mà de les anomenades místiques medievals del Rin i arrela a casa nostra amb els grans místics del Segle d'Or. Ja en el Barroc es converteix en una pura còpia de models i estructures, obligada i mediatitzada per la por a l'heterodòxia, els models de santedat i l'omnipresència de la Inquisició.

Hi ha paràmetres que ens permeten avaluar aquests textos i potser ja seria hora que passéssim pel sedàs de la sospita un munt d'escrits mal anomenats místics i goséssim requalificar-los, simplement, com a literatura espiritual. Si qüestionem les etiquetes classificatòries i ens acostem a l'època amb les preguntes del segle XXI, ens adonem que l'autèntica experiència mística, aquella que ens captiva més enllà de les definicions, és la que deixa el lector a les portes del misteri, és la que suposa un despullament radical de l'autor, un descentrament, un enderrocament de les muralles del castell per entrar en la darrera cambra, allí on Déu habita. En el relat místic, els autors i les autores

es declaren lliures i sotmeten la validesa de l'experiència a la certesa interior. Malgrat que els ho imposin, no necessiten cap intermediari que els la validi.

En aquest context, Francesc de Borja escriu el seu *Diari* i, pel que hem dit anteriorment, se'ns fa difícil afirmar el seu caràcter místic, malgrat que hi trobem els requisits formals: asceti, rigorisme, presència, pregària, etc., però l'extremada rigorositat que destil·len les pàgines del *Diari*, igual que la major part de la literatura espiritual memorialística del segle, no implica haver accedit al coneixement místic.

Borja no escriu un text per ser llegit. Per tant, al no estar condicionat per un possible lector, podria haver escrit amb sinceritat, per explicar-se allò que vivia espiritualment. Però no ho va fer. És obvi que aquesta no era la finalitat del diari que escrivia Borja, sinó la d'utilitzar-lo com un quadern d'anotacions espirituals de caire pràctic. Hi trobem un itinerari excedit de religiositat i no exempt de disciplina, on la força de voluntat juga un paper tan important, o més, que el de la gràcia. Hi trobem exemplificat el paradigma de la contemplació en l'acció que vol mostrar a la Companyia, lluny de les visions místiques, i més a prop de les virtuts, de l'asceti i d'una fèrria disciplina militar. En alguns moments trobem una escaleta per on s'endevina una sensibilitat espiritual, fruit d'una innegable vocació, que el porta a renunciar al ducat per la vida religiosa, però la resta és una enumeració de deures i d'obligacions; un recordatori –a tall de cilici– de com s'ha de viure les vint-i-quatre hores del dia de forma modèlica; una insistència exacerbada en l'esforç personal com a camí de perfecció.

El *Diari* de Francesc de Borja és una troballa des de molts punts de vista, estudiats a bastament des de la mateixa Companyia de Jesús. I ara que la traducció i edició en català, a càrrec de Joan Iborra, l'ha posat a l'abast del públic (BORJA, 2010), hauríem de ser capaços de fer un pas per desmarcar-nos de les intencionalitats hagiogràfiques que pesen damunt de la figura del sant duc i situar aquesta obra en el lloc que li pertoca com a mostra de la literatura espiritual.

Encara hi ha molt camí per fer –i textos per descobrir– en el camp de la mística de l'època moderna, però a mi només se m'havia demanat una ressenya de l'obra borgiana i això és el que voldria haver fet: donar pistes, apuntar idees des de la literatura i des del context espiritual dels segles XVI-XVII.

BIBLIOGRAFIA

BORJA, 2010: Francesc DE BORJA I D'ARAGÓ, *Diari*, edició i traducció a cura de Joan Iborra, amb la col·laboració de Maria Toldrà, pròleg de Josep M. Benítez, València: Tres i Quatre; Institut Internacional d'Estudis Borgians, 2010.

GRACIÁN, 2001: Jerónimo GRACIÁN, *Peregrinación de Anastasio*, a cura de Juan Luis Astigarraga, Roma: Teresianum, 2001.